

16. YÜZYIL ÇORUM NAHİYESİ'NDE NÜFUS VE YERLEŞİM ÖZELLİKLERİ*

Hakan YAZAR¹

Atıf/©: Yazar, Hakan (2016). 16. Yüzyıl Çorum Nahiyesi'nde Nüfus ve Yerleşim Özellikleri, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 9, Sayı 2, Aralık 2016, ss. 1089-1110

Özet: Osmanlı klasik çağında, kırsal bölgelerdeki iktisadi hayatın temelinde timar sistemi yer almaktaydı. Osmanlılar, tahmini vergi gelirlerini hesaplamak ve kayda geçirmek için belirli aralıklarla tahrir adı verilen bir çeşit nüfus ve arazi sayımları yapmaktaydı. Bu çalışma, 16. Yüzyılda Çorum Sancağında tutulan tahrir kayıtlarından yola çıkarak söz konusu dönemde şehrin idari sınırlarının kapsamına ışık tutmakta ve nahiye merkezi ile çevresindeki kırsal yerleşimlerin nüfusuna dair çıkarımlarda bulunmaktadır. Benzer şekilde bölgedeki ekilebilir arazilerin miktarı ve zaman içerisindeki değişimleri ile nüfus ve tarım arazileri arasındaki ilişkiyi değerlendirmektedir. Tahrir defterlerinden elde edilen rakamlar, ilgili yüzyılda Rum Vilayeti'nin diğer nahiyeleri ile mukayese edilmekte ve Çorum'un 16. yüzyıldaki sosyal ve ekonomik durumunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Vergi, Nüfus, Demografi, Tahrir, Sancak.

Makale Geliş Tarihi: 26. 09. 2016/ Makale Kabul Tarihi: 01.12.2016

* Bu çalışma, 28-30 Nisan 2016 tarihlerinde gerçekleştirilen Bütün Yönleriyle Çorum Sempozyumu'nda yazar tarafından sunulmuş bildirinin geliştirilerek makaleleştirilmiş şekli olup, daha önce hiçbir yerde yayınlanmamıştır.

¹ Arş. Gör., Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-posta: yazarhakan@yahoo.com

The Population and Settlement Patterns of Çorum District in the 16th Century

Citation/©: Yazar, Hakan (2016). *The Population and Settlement Patterns of Çorum District in the 16th Century*, Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 9, Issue 2, December 2016, pp. 1089-1110

Abstract: *In the Ottoman classical age, timar system played an important part in the center of economic life especially in the rural areas. The Ottomans, made a kind of population census and land surveys called tahrir, at certain intervals to compute and register estimated tax revenues. Based on tahrir registers, population of the district center and its countryside besides of the district's geographical and juridical area are inferenced. Similarly, changes in agricultural potential of the rural area and its affects on inhabitants are discussed thoroughly. The data acquired from the tahrir registers are compared to the other sanjaks of the Rum Province and revealed the economic and demographic changes of Çorum during the 16th century.*

Keywords: *Taxation, Population, Demography, Tahrir Registers, Sanjak.*

I. GİRİŞ: COĞRAFYA, KAYNAKLAR VE SINIRLAR

16. yüzyılda Çorum, Rum Vilayeti'ne bağlı bir sancaktı. Bölgedeki diğer sancaklarda olduğu gibi burada da timar sistemi uygulanıyordu. Timar sisteminin bir uzantısı olarak da belli aralıklarla tahrirler yapılıyordu (Barkan, 1941: 29-30; Barkan, 1979: 286-287). Yapılan tahrirlerle, sancaktaki vergi gelirleri ve bu vergileri ödeyen kimseler ismen ve hane bazında kaydedilmekteydi. Osmanlıların *Klasik Dönem* denilen XV ve XVI. yüzyıllarda tutmuş olduğu bu defterler, doğrudan bölgedeki nüfusu saymak amacıyla değil; bu kimselerin yaşamış oldukları yerlerden toplanması beklenen vergileri, bu vergilerin hangi kişi ve kurumların tasarrufunda olduğunu tespit etmek amacıyla hazırlanmaktaydı (Öz, 2010: 425-427). Bu tür sayımların, sanayi öncesi tarım toplumlarında çok eski tarihlerden beri değişen usullerde yapıldığı bilinmektedir. Nitekim Osmanlılar, Selçuklu ve İlhanlı mali sisteminden devraldıkları bu sistemi geliştirmişler ve kendilerine has bir biçimde uygulamışlardır. Osmanlıların ilk tahriri kaç yılında yaptığı tam olarak bilinmese de günümüze ulaşan en eski tarihli tahrir defteri, Hicri 837 (Miladi 1431-32) tarihli *Arvanid Sancağı İcmal Defteri*'dir (İnalçık, 1954).

Tahrir defterleri temelde vergilerle ilgili veriler sunsa da içlerinde nüfusa dair de önemli kayıtlar barındırmaktadır. Nitekim bu defterler, ilk olarak Ömer Lütfi Barkan tarafından tanıtılmış ve Osmanlı nüfusuna dair kaynak olarak

kullanılmışlardır (Koç, 2013: 179-180). Barkan'ın 1940'lı ve 50'li yıllarda tahrir defterlerini kullanarak yapmış olduğu çalışmalar, günümüze kadar devam eden yeni bir tarihçilik ekolü veya Osmanlı Tarihi çalışmalarının bir alt disiplini doğurmuştur. Amerikalı tarihçi Heath Lowry tarafından “*defteroloji*” diye adlandırılan bu alt disiplin, tahrir defterlerindeki verilere dayanarak yapılan Osmanlı şehir tarihi çalışmaları için kullanılmaktadır (Acun, 1999: 320).

Çorum Sancağını kapsayan 3 mufassal tahrir bulunmaktadır. Bunlardan ilki 1455-56 tarihli 354 numaralı defterdir. İlgili defter başından ve çeşitli kısımlarından eksiktir. Bu sebeple Fatih Devri'nde (1451-1481) nahiyenin toplam nüfusuna dair çıkarım yapmak hayli güçtür. Fatih devrine ait olan bu defter elimizdeki en eski tahrir defterlerinden birisi durumundadır (Faroqhi, 1986: 82). II. Bayezid Devri'nin (1481-1512) ilk yıllarında, 1480'li yıllarda, imparatorlukta geniş çaplı bir tahrir yapıldığı bilinmekteyse de bu tarihe ait Çorum Sancağını kapsayan mufassal bir defter elimizde bulunmamaktadır.

Çorum, 16. yüzyılda yapılan tahrirler yönünden daha şanslı gözükmektedir. Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520-1566) tahta çıkışının hemen ardından yapılan tahrir Rum Vilayeti'ni ve dolayısıyla Çorum Sancağını da kapsamıştır. Bahsi geçen tahrir TTd 444 numarası ile Tapu ve Kadastro Arşivi'nde yer almaktadır (TKGMA. TTd 444). Bu defter, baştan birkaç sayfa eksiktir. Ancak ilgili defterin kalan kısımları tamdır.

1520'li yıllarda neredeyse imparatorluğun tamamında yapılan tahrirler 1529-30 yılında İstanbul'da derlenmiş ve Muhasebe-İcmal defterleri olarak bir araya getirilmiştir. Bu defterlerden Çorum bölgesini kapsayan 387 *Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri*'dir (BOA 387). 387 numaralı defterde, Amasya, Çorumlu, Sivas-Tokat, Sonisa-Niksar, Karahisar-ı Şarki, Canik, Kemah, Bayburd, Malatya, Gerger-Kâhta ve Divriği-Larende Livalarının 1520 defterlerinden derlenen muhasebe kayıtları bulunmaktadır.

16. yüzyılın son çeyreğinde, III. Murad'ın ilk saltanat yıllarında tutulan ve TTd 54 (eski 38 numara) katalog kodu ile Tapu ve Kadastro Arşivi'nde bulunan mufassal defter, Çorum livasına ait son mufassal defterdir (TKGMA. TTd 54). Defter, sonrasında kapsamlı tahrir yapılmadığı için Osmanlı bürokratları tarafından uzunca bir süre işlem görmüştür. Bunlara ilaveten Tapu-Kadastro Arşivi'nde Çorum'la ilgili tarihli ve tarihsiz çeşitli icmal defterler bulunmaktadır. Ancak bu çalışma kapsam itibarıyla 16. yüzyıla, coğrafya olarak ise; Çorumlu Kasabası ve çevresindeki kırsal yerleşimler (köyler ve mezarlar) ile sınırlı tutulmuştur. Çalışmamızda, 16. yüzyılda Çorum Sancağında yapılan tahrirler incelenerek ilgili dönemde şehrin idari sınırlarının nereye kapsadığıyla, kaza merkezi ve çevresindeki kırsal bölgenin nüfusuna dair çıkarımlarda bulunulmuştur. Benzer şekilde bölgedeki ekilebilir arazilerin miktarı ve

zaman içerisindeki gelişimleri incelenmiştir. Buna ilave olarak nüfus ve tarım arazileri arasındaki dengenin ne yönde değiştiği ve kişi başına düşen tarımsal üretim miktarları değerlendirilmiştir. Tahrir defterlerinden elde edilen rakamlar, ilgili yüzyılda Rum Vilayeti'nin diğer bölgeleri ile mukayese edilerek nüfus ve iktisat açısından genel trendin ne yönde olduğuyula karşılaştırılmış ve bu yolla Çorum kırsalının 16. yüzyıldaki sosyal ve ekonomik durumu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada temel olarak 1521-22 ve 1576-77 tahrirleri kullanılmıştır. 1521-22 tahriri, baştan birkaç sayfa eksik olmasına rağmen, mufassal defter olması ve daha fazla ayrıntı içermesi dolayısıyla 387 numaralı muhasebe-icmal defterine tercih edilmiştir. 444 numaralı defterin baş kısmındaki eksiklik ise ilgili muhasebe-icmal defterine başvurularak giderilmeye çalışılmıştır.

Yukarıda sözü edilen tahrir defterleri, gerek Çorum ile ilgili çalışmalarda gerekse Anadolu'daki şehirlerin nüfuslarının tahmininde kullanılmıştır. Faroqhi (1986 ve 2011), özellikle kent nüfusu ve ticaret gibi konuları eserlerinde işlemiş, Çorumlu Kasabası ve sancağın nüfusuna dair tahminlerde bulunmuş, ayrıca Anadolu şehirlerini büyük, orta ve küçük şehirler olarak tasnif etmiş, Çorum'u da orta büyüklükteki şehirler arasına koymuştur.² Benzer şekilde, 1991 yılında gerçekleştirilen *Uluslararası 11. Çorum Hitit Festivali*'nde sunulan bildiriler; şehrin nüfusu, idari yapısı, şahıs adları gibi incelemeleri içerisinde barındırmaktadır. Çalışmamızda temel olarak, önceki araştırmacıların üzerinde çok az durdukları kırsal nüfus ve ziraat yapılan alanlar incelenecektir. Buna ilave olarak Faroqhi'nin Osmanlı kentleri için yapmış olduğu nüfuslarına göre kentlerin büyüklük ölçütünün bir minyatürü Çorumlu Nahiyesi'ndeki kırsal yerleşimler için denenecek ve köyler boyutlarına göre tasnif edilecektir.

II. ÇORUMLU KASABASI'NDA NÜFUS VE YERLEŞME

Geleneksel Osmanlı anlayışına göre şehir merkezi, nefis (kasaba) tabiri ile ifade edilirdi. Osmanlı kanunlarına göre bir yerin şehir sayılabilmesi için "cum'a kılınur ve pazar kurulu" bir yer olması, han, hamam ve bedesten gibi yapıların inşa edilmiş olması gerekirdi (Ergenç, 2012 b:94). Çorum, sahip olduğu bu gibi yapılarla henüz Fatih Sultan Mehmet devrinde bile nefis olarak anılmaktaydı (BOA. Mad 354: 123). Suraiya Faroqhi'ye göre Çorum, Amasya, Tokat, Merzifon

2 Faroqhi, başka çalışmalarında da Çorum'dan söz etmekte veya doğrudan kent üzerine odaklanmaktadır. Bunların başında; Suraiya Faroqhi, "Town Officials, Timar Holders and Taxation: The Late sixteenth Century as seen from Çorum», *Turcica*, 18(1986), s. 53-82. adlı çalışma gelmektedir. Çorum Sancağı nahiyelerinden biri olan Karahisar-ı Demirlü'yu çalışmasının merkezine alan Huricihan İslamoğlu'nun *State and Peasant in the Ottoman Empire* (Cambridge, 1994) adlı eseri bir başka önemli çalışmadır. İslamoğlu çalışmasında Karahisar-ı Demirlü ve bölgedeki diğer nahiyelerin üretim ve nüfus ilişkilerini incelemiştir.

ve Zile bölgesi, Anadolu'nun en yoğun kentsel yerleşim ağının içerisinde bulunmaktadır. Yazar, *Rum Vilayeti' Kentleri* olarak adlandırdığı bu bölgedeki kentsel yoğunluğun Ege bölgesinden de fazla olduğunu belirtmektedir (Faroqhi, 2011: 14). Çorum, Rum bölgesindeki bu kentsel yerleşim ağının en batısında yer almaktadır.

Şehir, 1456 yılında 7 mahalleden oluşmaktaydı (Ahi Münevver, Ahmed Çelebi, Alaca Mescidi, Çöplü Mescid, Debbağan Mescidi, Makbere, Akdeme)³ ve bu mahallelerde 4 muaf hariç 438 nefer kimse ikamet etmekteydi (BOA. Mad 354: 123-140). 444 numaralı 1521-22 tarihli mufassal defter ile 387 numaralı (1530) Muhasebe-i Vilayet-i Rum defteri karşılaştırıldığında; 16.yüzyılın ilk çeyreğinde mahalle sayısının 31'e çıktığı ve bu mahallelerde toplamda 1343 neferin ikamet ettiği görülmektedir. Bu nüfusun sadece 14 hanesi Yahudi olup geriye kalan kısmı Müslümandır. Nitekim pek çok mahallenin mescit ismiyle anılıyor olması da şehrin Müslüman karakterinin bir yansımasıdır.

Tablo 1. Çorumlu Kasabası'nda Kentsel Nüfus⁴

Tarih	Mahalle	Nefer	Mücerred	Nüfus (Kişi)	Değişim (Yüzde %)	Yıllık Değişim (Yüzde %)
1455 - 56	7	438	?	438x4= 1752		
1521 - 22	31	1343	432	1343 x 4 = 5372	+206	+3.1
1576 - 77	49	3009	1226	3009 x 4 = 12036	+124	+2.1

3 Önceki çalışmalarda Akdeme mahalle olarak ele alınmamıştır. Ancak Çorum'a ait 3 mufassal tahrir defterinde de "der nefs-i Çorum" ifadesinin bulunması bu kişilerin şehir merkezinde yaşadıklarının bir göstergesidir. 1521-22 tahririnden anlaşıldığı kadarıyla Akdeme; Şeyh Ziyaeddin Zaviyesi yakınlarındaydı. Mahalle sakinlerinin bir kısmı zaviyenin şeyhleri ve diğer başka görevlileri olsa da çevrelerinde reayadan kimseler olduğu da anlaşılmaktadır. Dolayısıyla 1455 yılında mevcut olan ve sonrasında da varlıklarını sürdüren bu grubu ayrı bir mahalle olarak ele almanın en makul yaklaşım olduğunu düşünmekteyiz. Bkz. TTd.444, (928 Tarihli Çorum Defteri). s.6.

4 Yukarıda işaret edildiği üzere tahrir defterlerinde bölgelerin toplam nüfuslarını değil hane bazında vergi neferleri yazılmaktaydı. Söz konusu vergi neferlerinin ve ailelerinin toplamda kaç kişi olduğunun tespiti elimizdeki kaynaklarla imkânsız gözükmemektedir. Yaklaşık nüfusu hesaplamak için öne sürülen farklı rakamlar vardır ve bu konuda Osmanlı tarihçileri arasında bir fikir birliği yoktur (Göyünç, 1979:331-348 ve İslamoğlu, 2010: 108-110). Ancak Barkan'ın öne sürdüğü 5 rakamı (Barkan, 1953:1-27) yazarn kendi ifadesiyle "ilmi usullere göre bulunmuş bir rakam değildir" ve sadece hesaplama kolaylığı yaratmaktadır. Ancak yakın zamanda yapılan çalışmalar 5 çarpanının hanedeki gerçek nüfusun tespit edilmesinde hayli yüksek bir çarpan olduğu ve bunun 4 veya 3 katsayısı ile revize edilmesi gerekliliği üzerinde durmaktadır (Koç, 2013: 185-187). Bu yüzden biz de çalışmamızda yaklaşık nüfusu bulmak için vergi neferi x 4 katsayısını kullanmayı uygun bulduk.

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere, Nefs-i Çorum'da 1455-56 yılında mahalle sayısı 7 iken, 1521-22 yılında 31'e ve 1576-77 yılında 49'a yükselmiştir. Bahsi geçen mahallelerdeki toplam vergi neferi ise 3 bine ulaşmıştır. Şehir, sahip olduğu bu nüfusa 16. yüzyıl Anadolu'sunda orta büyüklükteki kentler arasında gösterilmektedir (Faroqhi, 2011: 13-14).

Mahalleler, İslam ve Osmanlı şehirlerinde önemli işlevleri olan toplumsal mekânlardır. Aynı mahallede yaşayan kimseler birbirini tanıyan ve bir dereceye kadar birbirlerinin davranışlarından sorumlu olan kimselerdir (Ergenç, 1995: 145-146). Mahalleler genellikle cami veya mescit gibi yapıların çevresinde oluşmakta, bazı durumlarda ise aynı iş kolundan kimselerin aynı yerde yaşama arzularıyla ilgili olarak yeni mahalleler oluşabilmekte ve bu meslek koluyla anılabilmekteydi (Ergenç, 2012 a: 76). Buna ilave olarak zaman içerisinde bazı mahalleler bölünüp içlerinden farklı mahalleler çıkabilmekteydi. Nitekim bu durumun Çorumlu kasabasında da yaşandığı net olarak gözükmektedir. Örneğin 1576-77 yılında Çorum mahallelerinden biri olan Hacı Kemal Mescidi, tahrir defterindeki kayda göre Medrese Mahallesi'nden koparak oluşmuştur. Benzer şekilde, 1521-1576 yılları arasında çoğu mahallenin nüfusu artarken bazılarının azalmış olması, ilgili mahallelerden kimselerin ayrılarak yeni mahalleler kurduklarının bir işaretidir.

Tablo 2. Çorum Mahalleleri

1455-56		1521-22		1576-77	
Mahalle Adı	Nefer	Mahalle Adı	Nefer	Mahalle Adı	Nefer
Ahi Münevver	31				
		Cami-i Kebir	92	Cami-i Kebir	107
Ahmed Çelebi	27	Ahmed Çelebi (Bazar Mescidi)	54	Ahmed Çelebi (Bazar Mescidi)	116
		Sağrıcı Mescidi	79	Sağrıcı	128
Alaca Mescidi	50	Yeni Mescid (Alaca Mescid)	23	Alaca Mescid	17
				Çakır Mescidi	59
		Hacı Mescidi	42	Hacı Yusuf Mescidi (Kesegen)	122
Çöplü Mescid	93	Çöplü Bey (Dutluk)	22	Çöplü Bey	55
		Yenice Kalem Mescidi	55	Yenice Kalem Mescidi	55
Debağ an Mescidi	96				
Makbere	97	Makbere	27	Makbere	41

Akdeme	44	Akdeme	37	Akdeme	27
		Atcı (Esbci) Ali	27	Esbci Ali	82
		Sancakdar	33	Sancakdar	50
		Uç (Açarca)	48	Uç	74
		Günhan	41	Kunduzhan	62
		Melik Danişmend	34	Melik Danişmend	56
		Akpınar	21	Akpınar	99
		Medrese	89	Medrese	65
				Mescid-i Hacı Kemal-i Diğer (Ihrac 'an Medrese)	47
		Yenice (Kemer Hatun)	11	Yenice (Kemer Hatun)	33
		Pınarbaşı	115	Pınar (Hasan Fakih Mescidi)	163
		Ömer (Sofular)	62	Ömer Fakih (Sofular)	53
		Sinan Mescidi	24	Sinan Mescidi	25
		Ümmet Halife	53	Halife	97
		Şeyh Eyüb	65	Şeyh Eyüb	123
		İbrahim Halife	48	İbrahim Halife	53
		Çirişoğlu	25	Çirişoğlu	25
		Ahmed Fakih Mescidi	20	Ahmed Fakih Mescidi	90
		Sipah Mescidi	23		
		Ümid Halife	63	Ümid Halife	73
		Dervişler	45	Dervişler	43
		Divane Mescidi	7	Divane Mescidi	20
		Esirüddin	26	Esirüddin	33
		Sabuncu	18	Sabuncu	36
		Kefere (Yahudiyan)	14		
				Cedid Mescid-i Hacı Yusuf	47
				Cedid Mescid-i Hoca Hamza	52
				Yeni Mescid-i Karahisar Hacı Mustafa (Turhan Kethüda)	129
				Cedid Mescid-i Yavru Turna	58
				Cedid-i Şarkıyan Hacı Mustafa	73
				Namazgâh-ı Cedid	23

				Cedid Mescid-i Fatma Hatun	53
				Cedid Gülabi Bey Mescidi	34
				Mescid-i Cedid Nuri	45
				Cedid Mescid-i Hacı Kemal	51
				Hacı Nasrullah-ı Cedid	65
				Azab Ahmed-i Cedid	27
				Yenice Nurullah	101
				Cedid Mescid-i Zaviye-i Hıdırlık	12
				Cedid Mescid-i Hacı Ali bin Uzun Yakub	28
				Hacı Bayram-ı Diğer	27
				Mescid-i Hacı Bayram-ı Diğer	55
Toplam	438	Toplam	1343	Toplam	3009

1521-22 yılından 1576-77 yılına kadar Çorum şehir merkezinin nüfusu, yaklaşık % 120'nin üzerinde bir oranda büyümüştür. Aynı dönemde kırsal nüfus, normal şartlarda kent nüfusuna göre daha fazla artması gerekirken, %70'ler civarında bir artış göstermiştir. Kent nüfusundaki bu keskin artış, şehrin hem kendi çevresindeki köylerden hem de daha uzak çevreden göç aldığına bir delil olmalıdır. Nitekim 1521-22 yılında olmayan ancak 1576 yılında 73 vergi neferi bulunan Mahalle-i Cedid-i Şarkiyân sakinlerinin, tahrir defterinde ilave bir açıklama olmamasına rağmen, tamamının veya önemli bir bölümünün, yukarıda geçen iki tarih aralığında şehre gelip yerleştikleri düşünülebilir. Benzer şekilde Jennings, 16. yüzyılda doğudan batıya doğru bir göç hareketinden bahsetmekte ve Kayseri gibi şehirlerin Erzurum başta olmak üzere doğudaki bazı vilayetlerden gelen göçle alakalı olarak nüfuslarının arttığını belirtmektedir (Jennings, 1976: 30-32; White, 2013:337-350). Nitekim 16. yüzyılda Ankara'da bile Erzurum Mahallesi adlı bir yerleşim yerinin olması, şehir sakinlerinin Anadolu'nun uzak köşelerine kadar dağıldığını göstermektedir (Ergenç, 2012 a: 80). Suraiya Faroqhi de 16. yüzyılda hem Anadolu'daki hem de Balkanlar'daki göçlerin şehirlerin nüfusunu arttırdığını düşünmektedir (Faroqhi, 2011: 340). Faroqhi, 16. yüzyıl Anadolu'sunda çok yaygın olan "yönlendirilmemiş göç" ile ilgili olarak "göçmenlerin çoğunu kentin çekmediğini, kırlık bölgelerdeki belirsizlik ortamı

nedeniyle köyün bu kimseleri kentlere ittiğini” ifade etmektedir (Faroqhi, 2011: 358-359). Çorum'un yukarıda sözü edilen Rum Vilayeti' Kentleri arasındaki coğrafi konumunun diğerlerine göre daha batıda olduğunu göz önüne alacak olursak, bölgedeki şehirlere nazaran bu göç dalgasından daha az etkilenmiş olduğu iddia edilebilir. Bunun sebebi, muhtemelen göçerlerin buraya gelene kadar önceki şehirlerden birine yerleşme olasılıklarından ileri gelmektedir. Ancak yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere, şehirdeki mahallelerin bir kısmının anormal şekilde büyümüş olmaları ve çok sayıda yeni mahallenin ortaya çıkmış olması önemli ölçüde, şehrin aldığı göçle ilgili olmalıdır.

1521-22 ile 1576-77 arasında şehirde yaşanan bir diğer değişim de daha önce Çorumlu kasabasında ikamet eden 14 Yahudi hanenin kentten ayrılmasıyla ilgilidir. Dolayısıyla 1576-77 yılında Çorum, tamamı Müslümanların ikamet ettiği bir şehir haline gelmiştir.

16. yüzyıldaki tahrir kayıtlarından çıkan bir başka kayda değer bulgu, şehirde çok sayıda ailesi olmayan mücerred kimselerin olmasıdır. Bunlar büyük bir olasılıkla şehre çalışmak için çevre köylerden veya daha uzak bölgelerden gelmiş kimselerdi. İş bulmak için yapılan bu çeşit göçler sadece Çorum'a veya 16. yüzyıla has bir durum değildi. Balkanlardan İstanbul'a, Marmara bölgesindeki diğer kentlere ve hatta Anadolu'ya ve Anadolu'dan da Balkan şehirlerine bu nevi göçler olduğu bilinmektedir (Jennings, 1976: 24 ve Faroqhi, 2011: 333-334).

16. yüzyılda Çorumlu Nahiyesi'nde yaşanan tek değişim nüfus ile ilgili değildir. Şehrin gelişmesinde vakıfların önemli bir rolü vardır. Başta ibadethaneler olmak üzere zaviyeler, medreseler, hamamlar, hanlar ve çarşılar vakıf sistemine entegre edilmişti. Kasaba çevresindeki köylerin gelirlerinin bir kısmı *malikâne hisseleri*⁵ aracılığıyla bu vakıflara gitmekteydi (İslamoğlu, 2010: 162-203). Vakıfların toplumsal hayatta önemli bir yer tuttuğunun en büyük göstergesi tahrir defterlerindeki kayıtlardır. İlgili defterlerde Çorum mahallelerinde ikamet eden cüzhan, yasinhan, dua-guy gibi kimseler vakıf görevlileri olup buralardan nemalanmaktadırlar. Benzer şekilde çoğu cami veya mescidin vakıf eseri olması dolayısıyla buralardaki imam, hatip veya müezzin gibi kimselerin ücretleri de bu kanalla ödenmekteydi.

⁵ Çorum'un da içinde bulunduğu Rum Vilayeti'ndeki vergi sistemi “iki baştan” esasına dayanmaktadır. Malikâne-divanı sistem olarak adlandırılan bu sistemde; tarımsal üretimden kaynaklanan vergiler belirli oranda devlete (divanı) ve belirli oranda da malikâne (mülk) sahiplerine pay edilmekteydi. Malikâne sahipleri genellikle Osmanlı öncesinde bölgedeki nüfus sahibi ailelerdi. Bu kimseler toprak üzerinde sınırlı bir mülkiyet hakkına sahip olarak paylarına düşen vergileri toplarlardı, dilediklerinde malikâne hisselerini başka kimselere satabilirler veya vakfedebilirlerdi (Barkan: 1939: 120; Öz, 1991: 12). Tahrir defterlerindeki verilerin gösterdiği üzere Çorum bölgesindeki malikâne hisselerinin büyük bölümü çalışmaya konu olan dönemin öncesinde vakıfların elinde bulunmaktaydı. 16. yüzyılda el değiştiren malikâneler için bkz. İslamoğlu, 2010: 162-190.

III. ÇORUM KAZASI'NDA KIRSAL NÜFUS VE YERLEŞME

Çorum Sancağı, merkezindeki Çorumlu Kasabası, etrafındaki köyler, divanlar ve biraz daha uzak çevresindeki Osmancık, İskilip, Karahisar-ı Demirlü ve Katar gibi kazalardan oluşmaktadır (Bulduk, 1991: 23-52). Ancak sancağın sınırları 16. yüzyılda zaman zaman değişmiştir. Bu değişim hem Çorumlu kasabasının çevresindeki kazaların tamamının ya da bir bölümünün dönem dönem başka sancaklara bağlanması hem de sancağın kendi iç yapısındaki bazı değişiklikler şeklinde vuku bulmuştur. Örneğin sancağın batı kısmını oluşturan Katar Nahiyesi'nin sınırı oldukça belirsiz gözükmektedir (Kankal, 1998: 225). Buna ilave olarak yüzyılın sonunda sancağa üç yeni kaza daha eklenmiş (Saz, Sazık ve Mihmadselam), buna karşılık Osmancık, Canik Sancağına başlanmıştır. Ancak bu gibi durumlara rağmen Çorum Sancağı, 16. yüzyılda şehir olarak önemini büyük ölçüde korumuştur (Faroqhi, 1986: 88).

Tablo 3. Çorum Nahiyesi'nde Kırsal Nüfus

Tarih	Nefer	Yaklaşık Nüfus	Değişim (Yüzde %)	Yıllık Değişim (Yüzde %)
1521-22	3795	15000		
1576-77	6615	26500	+72	+ 1,3

16. yüzyılda Çorum kasabası çevresinde *divan* olarak adlandırılan idari birimler bulunmaktadır. Divan, Anadolu Selçuklularında da görülen bir idari yapıdır ve “köy öncesi bir iskân şekli” olarak tanımlanmaktadır (Baykara, 1990: 86-87; Bulduk, 1991: 29 ve Bulduk, 1992: 139). Bu idari birim, Amasya, Canik ve Sivas-Tokat gibi Rum Vilayeti'nin diğer bazı kısımlarında da uygulanmaktaydı (BOA 387: xıı-3). Canik bölgesindeki uygulamada bölük ve divanların genellikle aynı yerlerde geçmesi ve bazı divanlarda bölükbaşlarının olması, bu idari birimin özellikle Oğuz boylarının iskân edilmesiyle doğrudan ilgili olduğunu göstermektedir (Öz, 1999: 29-30). Nitekim Çorum bölgesindeki divanların da Anadolu'nun fethi sırasında bölgede bulunmuş ve burayı yönetmiş Türkmen ailelerle ilgisi varmış gibi gözükmektedir.

Melik Ahmed Gazi (ö. 1084), Nikonya denilen bugünkü Çorum'u Serkiz Ahmed ve Karatekin vasıtasıyla 1076'da aldıktan sonra bölgeye çok sayıda Türkmen oymağı yerleşmişti (Köseoğlu, 1939: 10). Dolayısıyla şehrin Kuzey Doğusundaki Serkis ya da Serkes Divanı'nın bu komutandan adını aldığı düşünülebilir. Benzer şekilde 1520 yılında Çorum mahallelerinden birinin Melik Danişmend olması ve şehrin tepelerinden birinde, kendisinin adını taşıyan bir türbe olması (Erkoç, 2015: 308-309) bu ilişkiyi güçlendirmektedir.

Bölgedeki divanlar bazen nahiyeye büyüklüğüne ulaşmakta bazense önemini kaybederek sıradan köylere dönüşmekteydi. Örneğin 1430'larda Çorum'un kuzeyinde, Kızılırmak dolaylarındaki Sakız Divanı'nda ikamet eden bir kadı bulunmaktaydı (Köseoğlu, 1939: 7). Bu durum ilgili divanın bu tarihte önemli bir yerleşim olduğunu ispatlamaktadır. Nitekim bugün ören olarak bulunan Sakız veya Sakızlık divanı hakkında yöre halkı "*sahanın büyük bir şehir olduğunu dedelerinden işiterek bildiklerini söylemektedirler*" (Köseoğlu, 1939: 12).

16. yüzyıl Çorum Sancağında Ağcamescid, Alagöz, Azeb Nuri, Bayad, Bayır, Berk, Çepni, Çorumlu, Emlak, Eyücek, Fevkattarik, Tahtettarik, Gazi, Halka Havlı, Ilıca Su, İncesu, Karaberk, Karım, Koçaç, Koğa, Pelid Bükü, Sakız, Saz, Serkis, Tuzcuyan, Mihmadselam, Uluköy ve Yaydığın adlı 28 divan bulunmaktaydı. Bunlardan Ağcamescid, Çorumlu, Emlak, Tuzcuyan ve Serkis Divanları Çorumlu Kasabası'nın hemen çevresinde bulunmaktaydı ve Çorum Nahiyesi'ne bağlıydı. Nahiyeye bağlı divanların en büyüğü, Emlak Divanı idi ve 55 köyü bünyesinde bulunduruyordu. Tuzcuyan Divanı ise sadece 4 köyden oluşmaktaydı (Ek-1). Çorumlu Divanı'nın ise kaç köyden oluştuğu tespit edilememiştir. Bunun sebebi tahrir defterlerinde; Çorum, Çorumlu, ve Divan-ı Çorumlu şeklinde ayrı ifadelerin yer alması ve bunların sık sık bir birine karışmasından kaynaklanmaktadır.

Çorum Sancağına ait 1521-22 tarihli mufassal tahrir defteri incelendiğinde, Çorumlu Kasabası çevresinde 140 civarında meskûn durumda köy ve mezra olduğu görülmüştür. Bahsi geçen yerleşim yerlerinin en küçüklerinde sadece bir veya birkaç vergi mükellefi kayıtlı idi. Aynı tarihte bölgedeki köylerin en büyüğü olan Armed Köyü'nde ise 84 nefer bulunmaktaydı. 1521-22 yılında Çorum Kasabası çevresindeki köylerin 27'si; 45 ve üzerinde vergi neferi barındırmaktaydı. Bu 27 yerleşim yerinin toplam nefer sayısı 1567 idi. Aynı tarihte 53 yerleşim yerinde 20 ila 45 arasında vergi neferi bulunmakta ve bu kimselerin yekünü 1546 vergi neferi etmekteydi (Ek-1).

1576 yılına gelindiğinde, 58 yerleşim yerinde 45 ve üzeri vergi neferi bulunmaktaydı ve bu köylerdeki vergi neferlerinin toplamı 4580'e ulaşmaktaydı. 1576 yılında Çorum kırsalında toplam 6500 vergi neferi olduğu göz önüne alındığında yukarıda işaret edilen 58 yerleşim yerinin büyüklüğü daha iyi anlaşılmaktadır. Geriye kalan köylerden 53'ü ise 20 ile 45 arasında vergi neferine sahipti ve söz konusu gruptaki vergi mükelleflerinin yekünü 1700'ü aşmaktaydı (Ek-1).

16. yüzyılda Çorum Nahiyesi'nde yaşanan toplumsal ve demografik değişimi daha iyi anlayabilmek için 1521 ve 1576 yıllarında kırsal bölgedeki reyanın durumunu daha derinlemesine incelemeye gereksinim vardır. 1521 ve 1576 tahrirleri incelendiğinde, nahiyenin kırsal bölgesindeki halkın ekip biçtiği alan fiziki olarak daralmamış olsa bile⁶, bölgede yaşanan yaklaşık %70'lik nüfus artışı dolayısıyla kişi başına düşen tarım alanlarının daraldığı ve dolayısıyla aradan geçen 55 yılda reyanın görece fakirleştiği gözükmektedir. 1521 yılında nahiyedeki 140 kırsal yerleşimin 74'ünde toplamda 156 çift vergisi ödeyen reaya bulunmaktaydı. 1576 yılına gelindiğinde, 56 yerleşim yerinde 98 çift resmi ödeyen kimse bulunmaktaydı. Benzer bir düşüş eğrisi bölgede nim-çift büyüklüğünde arazi tasarruf eden reaya için de geçerlidir. 1521 yılında nahiyedeki 133 köyde toplam 1318 nim-çift varken 1576 yılında 121 köyde 952 nim-çift bulunmaktaydı. Hem çiftlerin hem de nim-çiftlerin sayısının belirgin şekilde düşmüş olması arazilerin miras yoluyla küçük parçalara ayrıldığına bir göstergesidir.

Tablo 4. Çorum Nahiyesi'nde Resm-i Çift Ödeyen Reaya

Resm-i Çift	1521	1576	Değişim (%)
Çift	156	98	-60
Nim	1318	952	-40
Caba	884	2358	+170
Bennak	219	257	+16
Mücerred	1218	2950	+150
Toplam	3795	6615	-

Kırsal bölgedeki reyanın fakirleştiğinin bir diğer göstergesi topraksız veya çok az toprağı bulunan *cabaların* 1521'den 1576'ya kadar geçen süre içerisinde sayılarının neredeyse 3 kat artmış olmasıdır. Cabalar, 1521 yılında, kırsal bölgedeki vergi neferlerinin yaklaşık % 23'ünü oluştururken 55 yıl sonra bu oran % 36 seviyesine ulaşmıştı. 1576 yılı verilerinde, nüfusun sağlıklı bir yapıda olmadığına en büyük göstergesi ise *mücerred*lerdir. Ailesiyle birlikte yaşayan bekâr erkek anlamında tahrirlerde kaydedilen mücerredlerin bu tarihte toplam

6 Osmanlı toprak sistemine arazinin mülkiyeti devlete işleme hakkı ise üzerinde ikamet eden köylülere aitti. Köylüler ekip-biçtikleri arazinin boyutuna göre; çift, nim-çift, caba, bennak veya ekinli-bennak gibi sınıflara ayrılırdı. Çift resmi ödeyen ve dolayısıyla elinde bir çiftlik arazi bulunan kişinin tasarruf ettiği arazi verimine göre 60-150 dönüm arasında değişmekteydi. Yarım çiftlik kadar bir araziye sahip kimseler nim olarak yazılırdı. Devlet, bu arazilerin bölünerek küçülmesine karşı çıkmaktaydı (İnalçık, 1993:313-314). Elinde nim-çiftten daha küçük bir toprak parçası bulunan kimseler ekinli/bennak, üzerinde kayıtlı çok az veya hiç toprağı olmayanlar ise caba veya caba-bennak şeklinde kaydedilirdi. Mücerredler ise yetişkin yaşa gelmiş bekâr erkekler için defterlerde kullanılan terimdir. Ancak bunlar bölgeden bölgeye küçük farklılıklar taşıyabilmektedir (İnalçık,2004: 191-199).

vergi neferinin % 45'ini oluşturuyor olmaları ciddi toplumsal bunalımların işaretlerindedir. Yekûnu hayli kalabalık olan bu kimseler, ekip biçecekleri bir toprakları yokken ve ekonomik şartlar gittikçe daha da kötüleşiyorken evlenemiyor, bunun sonucunda da marjinalleşebiliyorlardı. Nitekim Rum Vilayeti'nin bir başka parçası olan Amasya'ya dair çalışmalarında Oktay Özel, bu duruma değiniyor ve söz konusu topraksız bekâr kimselerin Celali İsyânlarının insan kaynağını oluşturduğuna işaret ediyordu (Özel, 2013: 87-89). 1576 yılında, Rum Vilayeti'nin diğer bölgeleri de Çorum Nahiyesine benzer bir görünüm arz ediyordu. 1576 yılında Canik Sancağındaki yetişkin erkek nüfusun yüzde 45,8'i, Amasya Sancağında ise 44,8'i mücerredti (Özel, 2004: 187; Özel, 2013: 99-112). Vilayetin bir diğer sancağı olan Tokat'taki durum da bundan farklı değildi. 1574 yılında Tokat Kazasında bulunan yaklaşık 21000 vergi neferinin 9400'ü mücerredti (Eliaçık, 1999: 82). Bu durum, Rum Vilayeti'nin tamamında bu tarihlerde mücerred sayısının hayli arttığını ve vergi nüfusunun neredeyse yarısına ulaştığını göstermektedir. Benzer şekilde Tokat bölgesinde, 1455 yılında hane başına düşen çiftlik büyüklüğü ortalama 0,43'ler seviyesindeyken bu oran 1574 yılı verilerine göre ortalama 0,22'lere gerilemişti (Eliaçık, 1999: 114). Bu durum 16. yüzyılda Çorum Nahiyesinde azalan çift ve nim-çift sayılarının da Rum Vilayeti'nin genelinde bir düşüş eğilimi içerisinde olduğunu ve ailelerin işledikleri toprakların küçüldüğünü göstermektedir. Özetle 16. yüzyılda Çorum Nahiyesinin durumu, Rum Vilayeti'nin bir aynası gibi gözükmektedir.

Tablo 5. Çorum Nahiyesi Kırsalındaki Reayanın Gruplandırması

Tarih	Nefer	Çift	Nim	Caba	Bennak	Mücerred
1521-22	3795 (%100)	156 (% 4.1)	1318 (% 34.68)	884 (% 23.26)	219 (%5.7)	1218 (% 32.05)
1576-77	6508 (%100)	98 (% 1.5)	952 (%14.64)	2358 (%36.27)	257 (%3.95)	2950 (45.38)

Yukarıdaki tabloda verilen rakamlar ve ilgili grubun toplum içerisindeki yüzdelik oranı, 16. yüzyılın son çeyreğinde bölgedeki reayanın zenginlik skalasının en alt katmanda yoğunlaştığını net bir şekilde göstermektedir. Aynı dönemde şehir nüfusunun % 120 seviyelerinde yükselmesi, şehir merkezinde kayda değer bir tarımsal üretim olmaması ve kırsal bölgelerdeki artı ürünün şehrin beslenmesi için sarf edildiği de hesaba katıldığında, halkın yüzyılın başına göre oldukça fakirleştiği açıktır. Benzer şekilde, yüzyılın ikinci yarısındaki uzun savaşların Osmanlı maliyesine bindirdiği ilave yük de doğrudan ve dolaylı vergiler nedeniyle reayaya yansımaktaydı (White, 2013: 135).

Kent nüfusunun kırsal alanlara göre hayli orantısız biçimde artmasının en önemli sebepleri arasında; yüzyılın ikinci yarısından sonra tüm Akdeniz havzasında görülen çeşitli iklim dengesizliklerinin doğurduğu olumsuz sonuçlar yer almaktadır. Üst üste geçen kurak yıllardan sonra gelen sel baskınları, çekirge salgınları ve salgın hastalıklar gibi doğal afetler; geçimlik seviyesinde dalgalanan tarımsal üretime büyük bir darbe vurdu. Küçük Buzul Çağı krizi olarak adlandırılan bu oldu, köyden kente göçü hızlandırdığı gibi eşkıyalık faaliyetlerinin artmasına neden olmaktaydı (White, 2013: 120-150). Köylerdeki bekâr erkekler, kendileri için başka bir gelecek inşa etme girişiminde bulunuyorlar ve bunun yolunu paralı askerlik *-levend-* olarak görüyorlardı. Levendler, savaş zamanı asker barış zamanı ise eşkıyalık yapıyorlardı. Bu durum Anadolu'daki yol güvenliğini olumsuz etkilediği gibi kırsal alanları tekinsiz hale dönüştürüyordu. Celali İsyancıları olarak adlandırılan bu çalkantılı dönem, 1576'dan 1642'ye kadarki dönemde Çorum'un da içinde bulunduğu Rum Vilayeti'nin nüfusunun yarısını kaybetmesi ile sonuçlandı (Faroqhi, 2016: 182-184).

IV. SONUÇ

16. yüzyılda Çorumlu Kasabası ve çevresindeki köylerin incelendiği bu çalışmada, 1521 yılından 1576 yılına kadar geçen yaklaşık 55 yıllık dönemde, şehir merkezinin yaklaşık % 120, kırsal bölgenin ise % 70'in üzerinde nüfusunun arttığı görülmüştür. Söz konusu nüfus artışının şehir merkezinde daha yüksek düzeyde olması, kentin aldığı göçün bir göstergesidir.

Çalışmaya konu olan dönemde, nüfus artışı ile ilgili olarak, kırsal nüfusun oldukça fakirleştiği gözlemlenmiştir. 1521 ve 1576 yıllarında nahiyenin sınırlarının hemen hemen aynı olduğu göz önüne alındığında, ikinci tarihte mücerred ve cabaların toplam vergi nüfusunun neredeyse % 80'ini oluşturması ciddi bir ekonomik krize ve nüfus baskısına işaret eder. Bunun temel sebebi ise nüfusun neredeyse iki kat yükselmesine rağmen ekilebilir arazilerin aynı şekilde artmamasından kaynaklanmaktadır. Benzer bulguların Rum Vilayeti'nin diğer bölgelerinde de olması bu krizin boyutunu arttırmakta ve sadece Çorum'la ilgili olmadığını göstermektedir. Nitekim yüzyılın sonunda bütün Anadolu'yu etkisi altına alan Celali İsyancıları bu uzun dönemli nüfus artışı ve toplumsal krizin sonuçlarından biridir.

EK 1. 16. Yüzyılda Çorum Köyleri

Köy-Mezra	Bağlı Olduğu İdari Birim	Nefer (1521)	Nefer (1576)
Yağdıgın	Divan-ı Emlak	59	128
Ferzend	Divan-ı Serkis	84	126
Karye-i Haris	Çorumlu	53	119
Karye-i Ecil nâm-ı diğer Ezil	Çorumlu	69	117
Karye-i Ebnar nâm-ı diğer Kara Bürçek	Çorumlu	60	116
Karye-i Beydili	Çorumlu	56	110
Karye-i Çay	Çorumlu	51	109
Karye-i Hızır Bey Sarayı	Divan-ı Emlak	73	107
Karye-i Göçen Ovacığı	Divan-ı Emlak	51	102
Karye-i Göleyman nâm-ı diğer Eymür	Çorumlu	57	100
Karye-i Hatab Deresi	Divan-ı Emlak	38	100
Karye-i Eyne Gazi	Divan-ı Emlak	60	96
Karye-i Paşa	Çorumlu	43	95
Karye-i Yakacık	Çorumlu	57	95
Karye-i Tercüman Etrâkiyye	Ağca Mescid ez- Divan-ı Emlak	81	92
Karye-i Karaca Hisar	Divan-ı Tuzcuyan	50	92
Karye-i Bayat	Çorumlu	60	91
Karye-i Ilıca	Çorumlu	48	90
Karye-i Tarhan	Divan-ı Emlak	51	89
Karye-i Karaca Viran	Çorumlu	52	88
Karye-i Ağca Mescid	Divan-ı Emlak	40	86
Karye-i Divan	Divan-ı Emlak	37	86
Karye-i Ulu Pınar	Çorumlu	56	85
Karye-i Kara Pınar	Ağca Mescid	73	85
Karye-i Ağca Kaya	Çorumlu	48	84
Karye-i Kürtler nâm-ı diğer Yörükler	Çorumlu	37	84
Karye-i Üyük	Tâbi'-i Ağca Mescid	60	80
Karye-i Karaca	Divan-ı Emlak	29	74
Karye-i Çorum Viranı	Çorumlu	49	73
Karye-i Savalu	Divan-ı Tuzcuyan	38	73
Karye-i Gühersüle	Çorumlu	34	71

Karye-i Maza	Çorumlu	24	71
Karye-i Gürcü	Çorumlu	38	70
Karye-i Sartalu	Divan-1 Emlak	48	70
Karye-i Eslemes	Çorumlu	27	67
Karye-i 'Alik/ Aliki	Çorumlu	43	67
Karye-i Kayı	Divan-1 Emlak	36	67
Karye-i Ay Pınarı nâm-1 diğer Saru Hasan	Divan-1 Serkis	37	67
Karye-i Çiftlik-i Ergü	Çorumlu	53	66
Karye-i Kuru Çay	Çorumlu	19	66
Karye-i Kavacık	Çorumlu	33	66
Karye-i Hacı Bey	Çorumlu	35	66
Karye-i Mürselcik	Divan-1 Emlak	32	65
Karye-i Çiftlik	Çorumlu	43	65
Karye-i Çiftlik	Çorumlu	30	-
Karye-i Saru Bey	Çorumlu	27	65
Karye-i Boz Boğa	Divan-1 Emlak	20	65
Karye-i Kapan nâm-1 diğer Kādī Köy	Divan-1 Emlak	26	65
Karye-i Kızıl Geçüd	Divan-1 Emlak	4	63
Karye-i Tanrı Vermiş	Divan-1 Serkis	43	63
Karye-i Horasan	Divan-1 Emlak	30	58
Karye-i Taş Pınar	Çorumlu	23	53
Karye-i Erücek	Divan-1 Emlak	9	51
Karye-i Kebe	Çorumlu	23	49
Karye-i Kavşud	Çorumlu	20	48
Karye-i Harzeddin	Divan-1 Emlak	27	48
Karye-i Ağca Kilise	Çorumlu	17	46
Karye-i Nurlu	Divan-1 Emlak	17	45
Karye-i Ak Sungur	Çorumlu	20	45
Karye-i Kara Bey	Çorumlu	22	43
Karye-i Kara Ağaç	Çorumlu	24	42
Karye-i Divan	Çorumlu	32	42
Karye-i Ayas	Çorumlu	29	41
Karye-i Harmancık	Çorumlu	17	40
Karye-i Aparak	Çorumlu	23	39
Karye-i Aksak /Aksak Şeyh	Çorumlu	20	39
Karye-i Kınık	Çorumlu	20	39
Karye-i Çiftlik	Divan-1 Emlak	23	39

Karye-i Çoban Viranı	Divan-ı Emlak	21	39
Karye-i Hacı Bey Ağacı	Çorumlu	17	38
Karye-i Seyfeddin	Çorumlu	14	38
Karye-i Çiftlik-i Karga Musa	Divan-ı Emlak	23	38
Karye-i Ali Bey	Divan-ı Emlak	27	37
Karye-i Yenice ve Çankçayı	Divan-ı Emlak	60	37
Karye-i Çıkrıkçı		25	36
Karye-i Boncuk	Çorumlu	15	36
Karye-i Çapaklu	Divan-ı Emlak	17	35
Karye-i Ak Çay	Divan-ı Emlak	16	35
Karye-i Halil	Çorumlu	10	35
Karye-i İl Gazi	Divan-ı Emlak	12	35
Karye-i Salgun Şah	Çorumlu	30	35
Karye-i Culus	Divan-ı Emlak	20	35
Karye-i Timran	Çorumlu	27	33
Karye-i Büğdüz	Divan-ı Emlak	9	33
Etrâkiyye-i Barak Bey		-	33
Karye-i İsmail	Ağca Mescid	16	33
Karye-i Ömer Bey	Çorumlu	39	30
Karye-i Şeyh Emir Şah	Divan-ı Emlak	12	30
Karye-i Alp Oğuz	Divan-ı Emlak	13	30
Karye-i Kılıç Viranı	Çorumlu	19	30
Karye-i Balı	Çorumlu	22	29
Karye-i Sağmalcı	Çorumlu	12	29
Karye-i Karaca Viran	Divan-ı Tuzcuyan	29	29
Karye-i Sarvan Şah	Çorumlu	15	28
Karye-i İncügez	Divan-ı Emlak	11	28
Karye-i Serpin	Çorumlu	17	27
Karye-i İl	Divan-ı Emlak		27
Karye-i Ahmed Şahne	Divan-ı Emlak	34	27
Karye-i Kula Hacı	Çorumlu	13	27
Karye-i Kulaç/ Kulada	Çorumlu	10	26
Karye-i Sadreddin	Divan-ı Çorumlu	10	26
Karye-i Üyük-i Diğer	Divan-ı Emlak	10	26
Karye-i Çallica	Çorum	3	26
Karye-i Ilca nâm-ı diğer Çiftlik	Divan-ı Emlak	11	25
Karye-i Ak Sekü	Çorumlu	10	22
Mezra-i Akpınar	Aksekü	-	7

Karye-i Bayır nâm-1 diğer Sülüklü	Divan-1 Serkis	13	22
Karye-i Delüler	Divan-1 Serkis	19	22
Karye-i Kürtler	Divan-1 Emlak	15	22
Karye-i Timur	Divan-1 Emlak	16	21
Karye-i Bulurmend	Çorumlu	14	21
Karye-i Çukur Viran	Divan-1 Serkis	10	20
Karye-i Ala Yundlu	Divan-1 Serkis	12	20
Karye-i Çakır	Divan-1 Emlak	11	19
Karye-i Çiftlik-i Nasrullah	Çorumlu	11	18
Karye-i Yakub Alp	Divan-1 Emlak	10	18
Karye-i Argun Şah	Divan-1 Emlak	9	18
Karye-i Ulu/Evlü	Çorumlu	18	17
Karye-i Ağca Viran	Divan-1 Emlak	11	15
Karye-i Emre Kulu	Divan-1 Emlak	21	15
Karye-i 'Arablar	Divan-1 Emlak	11	13
Karye-i Yakacık	Çorumlu	11	12
Karye-i Delü Hacı	Divan-1 Emlak	17	12
Karye-i Geldi nezd-i Kuru Çay		-	12
Karye-i Yenice	Çorumlu	30	11
Karye-i Kula Hacı	Çorumlu	14	11
Karye-i Kapaglu nâm-1 diğer Şeyh Ali Dede	Divan-1 Emlak	5	11
Karye-i Söğüd Pınarı	Çorumlu	6	9
Mezra'a-i Ağ Yahya	Karye-i Aparak	-	7
Karye-i Tulcu	Çorumlu an Divan-1 Tuzcuyan	8	8
Karye-i Kızılkır	Çorumlu	4	8
Karye-i Bâb	Çorumlu	4	7
Karye-i Göçenler	Divan-1 Emlak		7
Karye-i Hoca	Divan-1 Emlak	10	6
Karye-i Göynük Viranı	Çorumlu	3	6
Karye-i Sadal nezd-i Sarin	Çorumlu	-	6
Karye-i Kuş	Divan-1 Emlak	?	8
Karye-i Musa	Divan-1 Emlak	6	1
Karye-i Büged	Çorumlu	28	28?
Karye-i Kızıl Kır	Çorumlu		8?
Karye-i Ebrem-i Küçük	Divan-1 Serkis	2	6?

Karye-i Delüler	Çorumlu	48	51?
Karye-i Çatak	Divan-ı Emlak	25	37?
Karye-i İriler / Araplar?	Divan-ı Emlak	13	-
Karye-i Ak	Divan-ı Emlak	11	-
Karye-i Gürciler	Divan-ı Emlak	4	-
Mezra'a-i Gimana/Kiçik	Ağca Mescid	-	1
Karye-i Karacapınar	Divan-ı Serkis	-	-

KAYNAKÇA

I. ARŞİV KAYNAKLARI

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Mad.d.00354*, (Çorumlu Mufassal Defteri). (*BOA Mad 354*).
Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, *T.T.d.0444*, (*928 Tarihli Çorum Defteri*). (*TKGMA TTD 444*).

II. YAYIMLANMIŞ KAYNAKLAR

387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/ 1530), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No:36, Ankara 1997. (*BOA 387*).

H.984 (M.1576/1577) Tarihli ve TKG.KK.TTd.54 Numaralı Defter-i Mufassal-ı Liva-i Çorum, (2 Cilt, Tıpkibasım), T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Arşiv Dairesi Başkanlığı Yayın No: 8, Ankara 2014. (*TKGMA TTD 54*).

III. DİĞER KAYNAKLAR

ACUN, Fatma. (1999), "Osmanlı Tarihi Araştırmalarının Genişleyen Sınırları: Defteroloji", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 1, cilt. 1, ss.319-332.

BARKAN, Ömer Lütfi. (1939), "Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller: Malikâne-Divânî Sistemi", *Türk-Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, S. 1, ss.119-184.

BARKAN, Ömer Lütfi. (1941), "Türkiye'de İmparatorluk Devrinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterler", *İktisat Fakültesi Mecmuası II (1-2)*, ss.20-59.

BARKAN, Ömer Lütfi. (1953), "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı İmparatorluğu", *Türkiyat Mecmuası* 10, ss.1-26.

BARKAN, Ömer Lütfi. (1979), "Timar", *İslam Ansiklopedisi*, MEB Basımevi, C.12/1, ss.286-333.

BAYKARA, Tuncer. (1990), *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

BULDUK, Üçler. (1991). "16. Yüzyılda Çorum Sancağının İdari Yapısı", *Türk Kültür Tarihi İçerisinde Çorum Sempozyumu Tebliğleri*, 26-27 Temmuz 1991, Uluslararası 11. Çorum Hitit Festivali, ss.19-56.

- BULDUK, Üçler. (1992), “Çorum Sancağının Osmanlı İdari Teşkilatındaki Yeri -1”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S.3, ss.129-164.
- ELİAÇIK, Ali. (1999), *Changes in Settlement Patterns, Population and Society in North Central Anatolia: A Case Study of District (Kazâ) of Tokat (1574-1643)*, University of Manchester, Manchester.
- ERGENÇ, Özer. (1995), *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı.
- ERGENÇ, Özer. (2012 a), “Osmanlı Şehrindeki “Mahalle”nin İşlevleri ve Nitelikleri Üzerine”, *Şehir, Toplum ve Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. ss.75-84.
- ERGENÇ, Özer.(2012 b), “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler”, *Şehir, Toplum ve Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. ss.94-104.
- ERKOÇ, Ethem. (2015), *Çorum’da Sahabe ve Evliya Makamları, Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayını.*
- FAROQHİ, Suraiya. (1986), “Fatih Döneminden Evliya Çelebi Seyahatine Kadar Çorum”, *5. Hitit Festivali Komitesi Çorum Tarihi*, Çorum. ss.79-120.
- FAROQHİ, Suraiya. (2011), *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, çev. Neyyir Berktaş, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- FAROQHİ, Suraiya. (2016), *Devletle Başa Çıkmak: Osmanlı İmparatorluğu’nda Siyasal Çatışmalar ve Suç 1550-1720*, çev. Hamide Koyukan Bejsövec, İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- GÖYÜNÇ, Nejat. (1979), “Hane Deyimi Hakkında”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 32, ss.331-348.
- İNALCIK, Halil. (1954), *Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İNALCIK, Halil. (1993), “Çiftlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, C.8, ss.313-314.
- İNALCIK, Halil. (2004), *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, Çev. Halil Berktaş, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- İSLAMOĞLU, Huricihan. (2010), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Köylü*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- JENNİNGS, Ronald J. (1976), “Urban Population in Anatolia in the Sixteenth Century: A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 7, No: 1, ss. 21-57.
- KANKAL, Ahmet. (1998), “Kırkkale Tarihine Dair Araştırmalar I: İskân”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.9, ss. 225-239.

- KOÇ, Yunus. (2013), “Ömer Lütfi Barkan'ın Tarihsel Demografi Çalışmalarına Katkısı ve Klasik Dönem Osmanlı Nüfus Tarihinin Sorunları”, *Bilgi*, S.65, ss. 177-202.
- KÖSEOĞLU, Neşet. (1939), “Tarihte Çorum Köyleri ve Paşaköy ile Sakız Divanı”, Çorumlu Dergisi, S.2/15, ss. 5-13.
- ÖZ, Mehmet. (1991), “15 ve 16. Yüzyıllarda Çorum Sancağı Nüfus-İktisadi Hayat”, *Türk Kültür Tarihi İçerisinde Çorum Sempozyum Tebliğleri*, 26-27 Temmuz 1991, Uluslararası 11. Çorum Hitit Festivali: TC Kültür Bakanlığı Yayınları. ss. 5-17.
- ÖZ, Mehmet. (1999), *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- ÖZ, Mehmet. (2010), “Tahrir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, C.39, ss. 425-429.
- ÖZEL, Oktay. (2004), “Population Changes in Ottoman Anatolia During The 16th and 17th Centuries: The “Demographic Crisis” Reconsidered”, *Int. J. Middle East Studies*, S.36, ss.183-205.
- ÖZEL, Oktay. (2013), *Türkiye 1643 Goşa'nın Gözleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- WHITE, Sam. (2013), *Osmanlı'da İsyân İklimi: Erken Modern Dönemde Celali İsyânları*, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul: Alfa Basım Yayım.

